

- J. Simon, Lebensformen. Übergänge und Abbrüche, u: Lütterfelds i Roser, 1999.: 190. – 212.
J. Trabant, Was ist Sprache, München, 2008.
W. Vossebkuhl, Wittgensteins Solipsismus, u: Lütterfelds i Roser, 1999.: 213. – 243.
B. L. Whorf, Sprache, Denken, Wirklichkeit. Beiträge zur Metalinguistik und Sprachphilosophie, prev. P. Krausser, Rowohlt. 1979.
L. Wittgenstein, Werkausgabe Band 1 (Tractatus logico-philosophicus, Tagebücher 1914-1916, Philosophische Untersuchungen), Suhrkamp, Frankfurt a. M., ¹¹1997.

Sažetak

Ante Periša, Filozofski fakultet, Zadar
UDK 81:1, izvorni znanstveni rad
primljen 3. studenoga 2015., prihvaćen za tisak 29. travnja 2016.

Conditions for Mutual Understanding

This paper closely analyzes the prerequisites for (mutual) communication. Having in mind the diversity of mental contents that every individual relates to particular words or phrases, it is quite amazing that we can understand each other at all. Here, we refer to the problem of mutual understanding between speakers of the same language. The problem is considerably greater when different languages are involved; they not only use different words but also frequently express and systematize (categorize) the world and our experience in different ways. In approaching the problem, we have paradigmatically used the fundamental ideas of four distinguished philosophers of language, who have actually articulated four very different approaches to the problem in question, although they do not, more or less explicitly, deal with this problem in particular. However, their analysis of language sheds a specific light upon this difficult problem and helps finding a solution for it. Finally, we have also offered a conclusion in which – based on the previously presented ideas – we try to surmount the thematized difficulty of mutual understanding.

SINKRONIJSKA GLEDIŠTA O PISANJU I NORMIRANJU NAVODNIKA I POLUNAVODNIKA U HRVATSKOME JEZIKU

Tomislav Stojanov

lanak o pisanju i normiranju navodnika i polunavodnika drugi je i završni dio istraživanja o navodničkim znakovima u hrvatskome jeziku. Navodnički znakovi promatrali su se s triju istraživačkih perspektiva: pravopisno-sociolingvistički, jezikopisno-računalni i terminološki. Od 30 znakova u pet razgodačnih potkategorija sa svojstvom navodnoga znaka u sustavu unikod, latiničnih je 15 (osam navodnika i sedam polunavodnika). Hrvatske pravopisne knjige rabe 6 od 8 navodni-

ka („ „ » « ” ” i dva grafema koja ne postoje u unikodu) te svih sedam polunavodnika („ ‘ ’ ‘ ’ ’ < i još jedan nestandardizirani grafem).

Predlažu se dva nomenklaturna modela za terminološko normiranje svih postojećih navodničkih znakova (a ne samo za znakove koji su se rabili ili se još uvijek rabe u hrvatskome jeziku): jedan koji polazi od grafemskog opisa i drugi koji polazi od terminološke prozirnosti.

Umjesto rasprave o odabiru grafema u hrvatskojezičnoj normi, svi su odsudni navodnički i polunavodnički znakovi vrednovani s pomoću sedam kriterija (pravopisna tradicija i kontinuitet, čestotnost, prozirnost, čitljivost, tipografska estetičnost, računalna prihvaćenost i razlikovnost) te su predložena tri normativna modela za hrvatski grafemski standard navodničkih znakova.

Navodnički znakovi u hrvatskome jeziku

Pet je motiva koji su privukli pozornost za istraživanje o navodničkim znakovima, među kojima su prva tri obrađena u članku.

Prvi je *pravopisno-sociolingvistički* motiv i odnosi se na činjenicu da se znatan dio kroatističkih pravopisnih rasprava iscrpljuje na temama odnosa jezika i identiteta, dok se pritom tek mali dio pozornosti posvećuje pravopisoslovnim i „tehničkim“ temama kao što su razgodci. Zbog svoje nedovoljne istraženosti te su teme zanimljive i sa spoznajama koje mogu doprinijeti novim kroatističkim standardima, osobito za buduće pravopisne priručnike namijenjene za visokoškolsko, „akademsko“ općinstvo (u odnosu na postojeće priručnike koji su ponajprije usmjereni na školsku uporabu). S druge pak strane, za malo se koje pravopisno mjesto može reći da se u većoj mjeri ne provodi u javnim medijima kao što su to pravila o navodnicima.

Drugi je motiv *jezikopisno-računalni*¹ i tiče se spoznaje da postoji velik broj navodničkih znakova sa samo jednim (unikodnim) značenjem (posve različito od razgodačnih vodoravnih crta). Istraživanje odnosa jezičnoga sadržaja i oblika u odnosu na tipografski grafem (v. poglavlje Tipografija navodničkih znakova) i računalni znak može pridonijeti kvalitetnijemu opisu navodničkih znakova u suvremenim jezičnim priručnicima.

¹ Naziv jezikopis ili lingvografija (tj. jezikopisoslovlje ili lingvografistika) blizak je pojmu „pismo-slovlja“ ili grafolingvistike kao znanosti koja se bavi „opisom i raščlambom pisanih jezičnih oblika, uz razvijanje svojevrstne opće teorije pisma kao sastavnog dijela opće jezične teorije“ (prenosi Žagar, 2007.: 11.). Grafolingvistika se kao naziv uobičajio rabiti kao dio lingvističkoga područja, osobito u paleografiji, dok je jezikopis novotvoreni pojam koji označuje interdisciplinarnost lingvistike, računalstva, tipografije i komunikacijskih znanosti. Dok grafolingvistika nema svojih jedinica, lingvografija ih ima i određuje se odnosom grafema i značenja. Lingvografija je prema lingvografemima i jezičnome opisu ono što je terminografija u odnosu na termine, leksikografija u odnosu na lekseme, ortografija u odnosu na ortografeme.

Treći je motiv *terminološki* i odnosi se na podatak da hrvatsko nazivlje nije u zadovoljavajućoj mjeri razvilo jednoznačne nazive koji bi opisali navodničke grafeme.

Četvrti je motiv *evolucijski*. Tradicijski bi jezikoslovci rekli da se područje razgodaka ne mijenja i da nije moguće izmisliti novi razgodak. Međutim, bogatstvo grafičke reprezentacije razgodanih znakova govori da jezici stvaraju nova značenja i nove oblike ne samo na fonološkoj nego i na razgodačnoj razini. Činjenica da nove unikodne inačice redovito donose nove standardizirane razgodačne znakove govori da razgodci nisu toliko *zatvoreni* dio pisanoga jezika koliko se misli. Ta se tema obradila u Stojanov (2016.) gdje se nastojalo odgovoriti na pitanje u kojoj se mjeri navodnički znakovi mijenjaju s vremenom.

Peti je motiv *komunikološko-informacijski* o kojemu se ovdje nije pisalo te se ostavlja za neko buduće istraživanje. Olson i Oatley (2014.) u svojem radu *The Quotation Theory of Writing* ističu da je suvremena pismenost snažno obilježena intertekstualnošću i gdje su navodnički znakovi važno mjesto u pisanju. U nekom drugom istraživanju nastojat će se uspostaviti veza između tzv. visoke književnosti i navodničkih znakova, odnosno između akademskoga pisanja i navođenja u odnosu na druge pisane žanrove. Htjet će se potvrditi pretpostavka da slabije obrazovani pojedinci u bitno manjoj mjeri citiraju, dok obrazovani imaju potrebu istaknuti tuđi iskaz i izričaj te se diskursno odvojiti od njega (na isti način kao što svoj govor obogaćuju dodatnim fonološkim, artikulacijskim ili gestikulacijskim sredstvima).

Cilj je rada istražiti zapisne i normativne aspekte navodničkih i polunavodničkih znakova iz perspektive njihovih oblika, dok se članak s opisanom dijakronijskom perspektivom (Stojanov, 2016.) odnosi ponajprije na značenjsku dimenziju. Odnos kurziva i navodničkih znakova tema je o kojoj se ovdje ne raspravlja.

Navodnički znakovi i unikod

O razredbi pisanih znakova u unikodu govoreno je u Stojanov (2015.: 129.). U odnosu na inačicu 7.0 koja je obuhvaćala 113 021 znak, zadnja inačica 8.0 iz lipnja 2015. sadržava 120 737 znakova u 129 pisama (dodano 7 716 znakova i 6 pisama). Broj znakova u razredu razgodaka (eng. *Punctuation [P]*) povećao se sa 688 na 714. Svojestvo *Quotation Mark = Yes* u unikodnoj znakovnoj bazi podataka² ima 30 znakova koji se dijele u pet od sedam razgodačnih potkategorija (o čemu će se više govoriti poslije):³

² <http://www.unicode.org/Public/UNIDATA/PropList.txt>

³ Dva znaka koja sadržavaju riječi *quotation mark* kao dio svoga naziva nemaju svojestvo *Quotation Mark = Yes* (*Heavy left-pointing angle quotation mark ornament*, U+276E, i *Heavy right-pointing angle quotation mark ornament*, U+276F). Riječ je o dvama znakovima koji ne spadaju u kategoriju razgodaka nego simbola ili ukrasnih oznaka za grafičku industriju, pa se stoga ovdje oni ne uvrstavaju.

1. *Punctuation, Open* [Ps] – 9 znakova
2. *Punctuation, Close* [Pe] – 7 znakova
3. *Punctuation, Initial Quote* [Pi] – 6 znakova
4. *Punctuation, Final Quote* [Pf] – 4 znaka
5. *Punctuation, Other* [Po] – 4 znaka

Drugim riječima, navodnički znakovi dijele se na otvarajuće, zatvarajuće, početne, završne i ostale. Od 30 znakova, trinaest ih ne pripada latiničnim jezicima nego dalekoistočnim (tehnički je naziv CJK ili *Chinese, Japanese and Korean* – kineski, japanski i korejski):

「navodnici」, 『navodnici』, 「navodnici」, “navodnici” i “navodnici”, odnosno znakovi koji služe za prikaz u stupačnome pisanju: ー, ㄣ, ㄣ i ㄣ.

Sljedeća dva znaka služe za prikaz latiničnih navodničkih i polunavodničkih znakova i polunavodnike u dalekoistočnome računalnom okruženju (tzv. *fullwidth forms*): “ i ’.

Nakon izlučivanja dalekoistočnih grafema, preostalo je sljedećih 15 znakova:

1. *Quotation Mark* [Po], U+0022 – “
2. *Apostrophe* [Po], U+0027 – ’
3. *Left-Pointing Double Angle Quotation Mark* [Pi], U+00AB – «
4. *Right-Pointing Double Angle Quotation Mark* [Pf], U+00BB – »
5. *Left Single Quotation Mark* [Pi], U+2018 – ‘
6. *Right Single Quotation Mark* [Pf], U+2019 – ’
7. *Single Low-9 Quotation Mark* [Ps], U+201A – ,
8. *Single High-Reversed-9 Quotation Mark* [Pi], U+201B – ‘
9. *Left Double Quotation Mark* [Pi], U+201C – “
10. *Right Double Quotation Mark* [Pf], U+201D – ”
11. *Double Low-9 Quotation Mark* [Ps], U+201E – ,,
12. *Double High-Reversed-9 Quotation Mark* [Pi], U+201F – ‘
13. *Single Left-Pointing Angle Quotation Mark* [Pi], U+2039 – ‹
14. *Single Right-Pointing Angle Quotation Mark* [Pf], U+203A – ›
15. *Double Low-Reversed-9 Quotation Mark* [Ps], U+2E42 – ..

Znak *Apostrophe* naziva se i *Apostrophe-Quote*. Iako naziv upućuje na izostavnik, a ne na polunavodnik, riječ je o unikodnome anakronizmu. Naime, znak U+0027 (') koristi se kao ravni polunavodnik, a preporučeni je znak za izostavljanje U+2019 (°), pa se on, unatoč nazivu, kategorizira kao navodnički znak.

Dakle, broj navodnika koji se rabe u latiničnim jezicima (naravno, i drugima, ali se ovdje o njima ne govori) jest osam, a broj polunavodnika je sedam.

Oznaka za mjernu jedinicu palac (eng. *inch*), kutnu sekundu i sekundu vremena piše se znakom *Double Prime* (U+2033 ili ") i ne smije se miješati s navodnikom. Postoji, doduše, i znak koji se zove *Double Prime Quotation Mark* (U+301E), identičnoga izgleda s *Double Primeom*, ali se on upotrebljava samo u dalekoistočnim jezicima.

Znak pod rednim brojem 15 jedini se od svih ne nalazi ni u jednom od predinstaliranih 290-ak fontova koji se nalaze u sustavu Windows 8.1 s paketom Office 2013. Jedina tri fonta za koja se ističe da mogu ostvariti njegov grafemski prikaz jesu EversonMono, GNU Unifont i Symbols. Potonji je poslužio za grafemski prikaz u ovome radu.

Navedenih 15 latiničnih navodničkih znakova dijeli se u sljedeće kategorije:

1. *Punctuation, Open* [Ps] – 3 znaka: „|, |„
2. *Punctuation, Initial Quote* [Pi] – 6 znakova: «|<|“|‘|“|’
3. *Punctuation, Final Quote* [Pf] – 4 znaka: »|>|”|’
4. *Punctuation, Other* [Po] – 2 znaka: " | ’

Većina navodničkih znakova kontekstno je uvjetovana. To znači da njihov oblik ovisi o položaju susjednoga grafema, a zbog čega su oni svrstani u posebne razgodačne kategorije. Drugi kriterij njihove kategorizacije jest činjenica da, za razliku od drugih razgodaka, navodnički i polunavodnički znakovi (kao i zagrade o kojima se ovdje ne govori) jedini spadaju među one koji se pojavljuju u paru. Za razliku od zagrada, navodnici i polunavodnici imaju jednu tipku na tipkovnici pa računalo mora moći prikazati ispravan znak.

Budući da se navodnici kao razgodačni znakovi rabe i u pismima sa smjerom pisanja (eng. *directionality*) drukčijim od latiničnoga, u unikodu je bilo važno točno i optimalno kategorizirati znakove. Znak za otvarajuću zgradu U+0028 „(“ rabi se i u hrvatskome i u hebrejskome jeziku iako se u prvome on vidi kao lijeva zagrada, a u drugome kao desna zagrada. Drugim riječima, znak je isti, ali je prikaz različit. Zbog toga (polu)navodnički razgodci nalaze se razvrstani u različite razrede – početni (eng. *Initial Quote Punctuation [Pi]*) i završni (eng. *Final Quote Punctuation [Pff]*) navodnici. Preostala tri razreda (otvarajući [eng. *open*], zatvarajući [eng. *close*] i ostali [eng. *other*]) nemaju kontekstnu osjetljivost, nego se isključivo mogu nalaziti na određenome mjestu – kategorija *open punctuation* sa svoja tri navodnička znaka može biti isključivo na *otvarajućem* mjestu (neka se uoči da su sva tri znaka položena na visinu zareza u retku), kategorija *close punctuation* s jednim navodničkim znakom može biti isključivo na *zatvarajućem* mjestu (tzv. *prime* znak) te kategorija *other punctuation* s dva navodnička znaka (tzv. ravni navodnik i ravni polunavodnik) koji mogu biti i na jednom i na drugom položaju, odnosno koji predstavljaju i jedan i drugi znak.

Usporede li se navodnički znakovi upotrijebljeni u hrvatskim pravopisnim knjigama s unikodnim repozitorijom standardiziranih znakova u svim poznatim drevnim i suvremenim latiničnim jezicima, uočava se zanimljiv podatak da hrvatski jezik poznaje šest od osam navodničkih znakova („ „ » « ” ") i čak dva grafema koji ne postoje u unikodu (Grečlov *ravni ukošeni* i Babić-Ham-Mogušev *otvarajući ravni donji* navodnik iz izdanja u 2008.).

Što se tiče polunavodnika kojih u unikodu postoji ukupno sedam, hrvatske prapisne knjige rabe ih *sve* (‘ ’ ‘ ’ ‹ ›) i s dodatkom Brozove *polunavodničke šestice dolje* čak premašuje unikodni standard.

Tipografija navodničkih znakova

Problem s mnogim navodničkim znakovima jest što se, kao i crtni znakovi, dosta razlikuju izgledom u fontovima. Dva su tipična fontna stila: zaobljeni (eng. *curly*) i klinasti (eng. *wedge*). Razlika među njima nije u kategoriji serifnosti, što bi se prvo moglo zaključiti jer bi onda Arial kao tipični neserifni font rabio klinasto oblikovane navodničke znakove, a to se ne događa.

Model	2018	2019	201A	201B	201C	201D	201E	201F
Rotated model (curly glyph style)	‘	’	‚	€	“	”	„	“
Rotated model (wedge glyph style)	‘	’	‚	∖	“	”	„	“
Mirrored model (Tahoma, Verdana)	∖	’	‚	’	“	”	„	“

Slika 1. Tablični prikaz navodničkih stilova (iz e-knjige The Unicode Standard).

Naime, riječ je o tome da se parovi navodničkih grafema dizajniraju ili zaokrenuto (eng. *rotated*) ili zrcalno (eng. *mirrored*), ovisno o tome kako se estetski gleda na čin „izdvajanja ili isticanja“ teksta u nekome fontu. Zaokrenuto oblikovanje u velikoj je prevlasti u odnosu na zrcalno na Windowsima 8.1 s Officeom 2013 među 290-ak zadano postavljenih (instaliranih) fontova samo je njih devet zaokrenutih (Comic Sans MS, Corbel, Courier New, Miriam Fixed, MS Reference Sans Serif, Rod, Showcard Gothic, Tahoma, Verdana).

Budući da neki jezici međusobno uparuju različit početni i završni navodnik, kao što je primjer njemačkoga navodničkog modela („navodnici“), promjena zaokrenutoga u zrcalni znakovnik dovodi do toga da u navedenih devet fontova navodnici međusobno nisu zrcalni nego nesimetrični pa ostavljaju dojam manje tipografske uređenosti: „navodnici“. Bolja je situacija s navodničkim tipom mađarskoga, poljskoga i srpskoga jezika koji „navodnike“ zrcalno ostvaruju simetričnije i pravilnije: „navodnike“. Istu vrstu simetričnosti pokazuje angloamerički tip “navodnika” kao “navodnici”.

Odlučuje li se o parovima navodničkih znakova iz perspektive simetričnosti i estetičnosti, tipografi vjerojatno ne bi dali svoj glas za njemački tip navodničkih znakova.

Još se dva problema uočavaju u porabi navodničkih znakova u hrvatskome jeziku. Prvi se tiče Microsoftova Officea koji nije moguće prilagoditi, a o čemu se više piše u sljedećemu poglavlju. Drugi je problem grafičkoga uređivanja znakova na vizualnoj i računalnoj razini, što će se prikazati na sljedećemu primjeru.

U pisanim se tekstovima pojavljuju tri oblika navodnika: „ “ ” „ » «

Slika 2. Primjer navodnika iz Jezičnoga priručnika Coca-Cole (2012.).

Na slici 2. grafički urednik napravio je dvije pogreške. Prvo, izmiješao je zaokrenuti i zrcalni oblik fonta, čime se korisnici nepotrebno zbunjuju tipografijom. Urednik je trebao biti dosljedan u primjeni samo jednoga tipa, osobito što je riječ o definicijskim primjerima koji su još k tomu i susjedni znakovi. Druga pogreška vidljiva je tek kad se tekst želi kopirati i zalijepiti u drugi tekst. Naime, na mjestu drugoga navodničkog para dobiva se bjelina, što znači da se grafički urednik poslužio negrafemom za prikaz navodnika. Razlog zašto je grafički urednik koristio sliku za prikaz grafema vrlo je trivijalan,⁴ a ukazuje na činjenicu da bi pravopisni priručnici, u želji da što bolje informiraju svoje korisnike, mogli razmisliti o ubacivanju opisa kako se određeni pravopisni znakovi računalno ostvaruju.

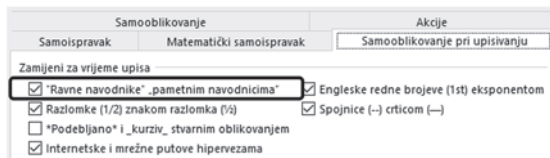
Navodnički znakovi i tipkovnica

Na općoj hrvatskoj tipkovnici na mjestu tipke SHIFT + 2 nalazi se znak U+0022 ("), a pojedini napredniji programi za obradu teksta automatski ga znaju pretvoriti u jezično specifične zaobljene početne i završne navodnike. U hrvatskome slučaju oni se pretvaraju u „ ili “, ovisno o lijevome ili desnome mjestu u odnosu na pojavnicu. U programima za pisanje koda ili tzv. uređivačima običnoga (eng. *plain*) teksta to se neće dogoditi jer se isključivo znak ravnoga navodnika smatra operatorom formalnih jezika i u kojima drugi navodnički oblici neće biti prihvaćeni kao sintaktički ispravni.

Microsoft Office u hrvatskoj lokaliziranoj inačici nudi tzv. njemačke navodnike kao zadane za hrvatski jezik. Taj oblik hrvatskih navodnika datira u vrijeme prvih lokalizacija paketa Office na kojima je surađivao Josip Silić, jedan od autora pravopisa hrvatskoga jezika koji je upravo taj navodnički par normirao. Iako je u međuvremenu Babić-Finka-Mogušev pravopis dobio zakonsku preporuku za uporabu u osnovnim i srednjim školama, njihovi „navodnici” nisu bili preuzeti i ugrađeni u novije nadogradnje lokalizacije Microsoftova softvera.

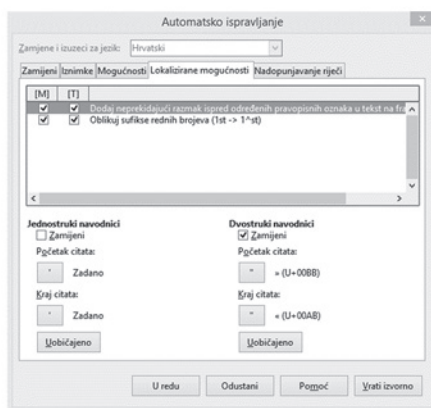
⁴ Grafički urednik nije znao kako bi ih grafički ostvario. Naime, drugi par navodnika (“ ”) predstavlja oblike (“ ”) koji se nalaze u gotovo svim fontovima, ali je urednik, unatoč tomu, instalirao novi font (Kaufmann Regular), uzeo grafem “, zrcalno ga okrenuo, zalijepio jedan kraj drugoga i umetnuo kao slikovni, negrafemski objekt.

Jedina korisnička mogućnost pisanja navodničkih znakova u Microsoftovu Wordu 2013 jest ona koja omogućuje isključivanje automatske zamjene ravnih navodnika zaobljenim ili, kako se često u engleskome jeziku nazivaju, *smart quotes*.

Slika 3. Jedina korisnička opcija u Microsoftovu Wordu 2013 vezana za oblik znakova za navođenje.

Nedostatak rada u Microsoftovu Officeu, povezano s pisanjem navodnika, jest u tome što ne postoji jednostavan način da se samoispravljanje jednih oblika promijeni u neke druge. Za razliku od njega, lokalizirani LibreOffice (testirana inačica 4.2.4.2) i OpenOffice (3.2.1) dolaze zadano s prelomljenim, odnosno ravnim navodnicima, ali je promjena u neki drugi grafem vrlo intuitivna.

Slika 4. Promjena oblika navodnika u LibreOffice 4.2.

U lokaliziranome Wordu za francuski jezik automatski se umeću bjeline pri tipkanju navodnika (tzv. francuski « navodnici »). Upisuju li se bjeline ručno (recimo, pišući na francuskome jeziku u hrvatskome Wordu), treba obratiti pozornost da se, u želji da se tekst kvalitetno prelomi, umeću znakovi za neprelamajući razmak (eng. *no-break space*, U+00A0), a ne obična bjelina koja se dobiva pomoću razmaknice (eng. *space*, U+0020).

S inačicom Appleova operativnoga sustava iOS 9 promijenjen je zadani, tzv. sistemski znakovnik (font) iz Helvetice Neue u San Francisco čime se, nažalost, promijenio i tip iz zrcalnoga u zaokrenuti. Na Appleovoj virtualnoj tipkovnici od

Slika 5. Navodnici na virtualnoj tipkovnici iOS 8 sa zaokrenutim tipom fonta.

Slika 6. Navodnici na virtualnoj tipkovnici iOS 9 sa zrcalnim tipom fonta.

svih postojećih razgodaka jedino je oznaka za navodnik i polunavodnik kurzivizirana. Prema mišljenju autora ovoga istraživanja, zrcalni fontovi bitno su nečitljiviji u brzome pisanju u stvarnim uvjetima. Potrebno je dobro se zagledati u male mobilne zaslone i izgubiti na vremenu da bi se uočila razlika između završnoga navodnika ” i “, što je vidljivo na slici 6.

Pregled uporabe navodnika u različitim jezicima

Pretražujući unikodni standard, Wikipediju, pravopise drugih jezika, internetske enciklopedije te druge izvore došlo se do sedam tipova pravopisnih navodničkih parova u europskim jezicima. U nastavku su navedeni jezici s pripadajućim oblicima i uobičajenim imenima.

Mesaroš (1971.: 182.) spominje tek tri navodnička tipa: engleski (*inverted commas*, *turned commas*), francuski (*guillemets*) i njemački (*deutsche Anführungszeichen*).

1. “angloamerički tip” – engleski, nizozemski, talijanski, portugalski, turski, španjolski
2. „njemački tip“ – njemački, češki i slovački
3. ”nordijski” – danski, finski, norveški, švedski i »još ovako» – isti (desni) grafem i za početni i za završni navodnik
4. « francuski » (s bjelinama)
5. „mađarski, poljski, srpski”
6. «grčki, ruski» (bez bjelina)
7. »slovenski«

Važno je napomenuti da više jezika određuje »navodnike« kao svoje preporučene, ali jedino slovenski pravopis SANU (2001.) ističe isključivo njih kao svoje glavne navodničke znakove, pa su zato klasificirani i atribuirani slovenskim imenom.

Zbog svoje šarolikosti u suvremenoj pravopisnoj primjeni, hrvatski jezik ne može se jednoznačno uvrstiti niti u jednu od navedenih sedam skupina. Navodnici koje suvremeni hrvatski pravopisni priručnici proglašavaju službenim podudarni su s onima koji se navode pod rednim brojevima 1, 2, 5 i 7, a među kojima su školski preporučeni navodnici pod rednim brojem 5. Hrvatski pravopisni priručnici jedino ne preporučuju tzv. nordijske, francuske, grčke i ruske navodnike. Da kojim slučajem

navodnici normirani u češkome i slovačkome jeziku spadaju u skupinu broj 5, ona bi se čak mogla nazvati „srednjoeuropskom“ tradicijom.

Nazivlje

U skladu s razlikovanjem unikodnih naziva *grapheme* (grafem, pismeno ili pisme), *character* (znak) i *glyph* (graf ili glif)⁵, u ovome se radu često rabi naziv *grafem*, a ne *znak* jer se želi naglasiti razlikovanje „najmanje razlikovne jedinice nekog slovopisa ili pisma“ u odnosu na „najmanju jedinicu pisana jezika koja ima semantičku vrijednost“. Drugim riječima, grafem upućuje na plan izraza, a znak na plan sadržaja. Za razliku od prvoga rada u kojemu se raspravlja o značenju navodnika i polunavodnika kroz vrijeme (Stojanov, 2016.), u ovome je članku naglasak na planu izraza i perspektivi njegovih oblika. Značenjsko i nazivoslovno razlikovanje *grafema* i *znaka* ne mora biti nužno za svaku jezikoslovnu raspravu, ali je ovdje ono iznimno važno. Umjesto naziva *grafem* moguće je u ograničenome kontekstu upotrijebiti naziv *slovo*, međutim *slovo* nije najtočniji prijevod jer se grafemi u unikodnoj podjeli dijele na slovke (tj. slova), brojke, razgotke, simbole, separatore, ideograme i piktograme, i prema kojoj navodnici i polunavodnici spadaju u skupinu razgodaka, a ne slovaka ili slova.

Na početku je potrebno rastumačiti sljedećih pet bliskih naziva: navodnik, navodnički znak, znak navođenja, znak za navođenje i znak navodnika.

Temeljni naziv je *navodnički znak* (ili *znak navođenja*). Lektori i savjetničke knjige preporučili bi da se *znak navođenja* zamijeni nazivom *navodnik*, npr. Guberina-Krstić (1940.: 21.) i Brodnjak (1992.: 629.) koji ga opisuju kao srbizam ili manje standardni oblik.⁶ U članku se drži da navodnički znak nije isto što i navodnik jer je među njima hijerarhijski odnos. Naime, znak za navođenje hiperonim je navodnika jer se, osim njega, navođenje može ostvariti polunavodnikom, vodoravnom crtom⁷, kurzivnošću, uvlakom i drugačije. Polunavodnici, vodoravne crte, kurzivi i uvlake u funkciji navođenja nazivaju se skupno *znakovima za navođenje*. Nazivi koji bi bili prikladniji za lektorski odnos standardnosti i izvanstandardnosti jesu *znak navodnika* i *navodnik* u kojemu bi, ne misli li se vrlo specifično, potonji bio prihvaćeniji u općemu značenju.

U ovome radu opisuju se navodnici i polunavodnici kao navodnički znakovi jer imaju mnoga zajednička svojstva i uporabu, ali se oni, za razliku od starijega kro-

⁵ Više o temeljnome jezikopisnom nazivlju vidi u Stojanov (2015.: 237. – 245.).

⁶ S druge strane, Šarić i Wittschen (2008.: 261.) navodnik i navodni znak smatraju sinonimima.

⁷ Kad pravopisni priručnici spominju vodoravne crte, ističu da je riječ o crtici ili *n-dashu* (–), ali bi se ona mogla (i trebala) razlikovati duljinom. U Stojanov (2015.) govori se o znaku s kodnim mjestom U+2015, eng. *quotation bar* ili *horizontal bar*, koji se prevodi kao *duga crta*.

Vežano za nazivlje, isti odnos koji se uspostavlja između *znaka za navođenje* i *navodnika* nalazi se i između *crtnoga znaka* i *crte*, a dalje i između *znaka jednakosti* i *jednakosti* itd.

atističkog pravopisnog opisa, jasno razgraničuju. Iako su polunavodnici, povijesno gledano, proizašli iz navodnika, riječ je o različitim znakovima.

Kratki navuk iz 1779. navodnik naziva „znaménye donáßfanya“, Uputjenje iz iste godine „zlaménje navàdjánja“, Naputchenye iz 1808. „donashanya znamenka“, a Starčević (1812.) „zlaménje izvadjénja“.

Partaš koristi naziv *znak navoda ili pozvanja*, Babukić *znak navodjenja*, a Volarić (1854.: 183.) navodnike naziva *donosicama*: „Donosice („ ili “) upotrebljuju se, kad se donose svoje vlastite, ili reči koga drugoga, ili čela mēsta iz koje knjige.“ Vitanović spominje *navodni znak*, dok Divković u svojem kratkom pravopisnom djelu (1880.: 61. – 66.) rabi naziv *znak navodni*. Broz se koristi *znakom navođenja*, a Gavazzi, kad govori o navodnicima, rabi neočekivani naziv *zapeta*.

Prvi spomen naziva *navodnik* pojavljuje se u Boranića (1904.) i od tada on postaje standardan i u svim kasnijim pravopisnim knjigama. Pravopisno uputstvo (1929.) spominje *navodni znak* koji Boranić nije prihvatio.

Jonke (1965.: 194.) spominje da je Pravopisna komisija, pripremajući pravopisno nazivlje, odvagivala nazive *navodnici* i *navodnice*. Naziv *navodnice* pronađen je samo u Simeonu (1969.: 888.) i Pravopisu Matice hrvatske i Matice srpske iz 1960. [MH i MS] u dijelu gdje se popisuje pravopisno nazivlje.

Brodnjak (1992.: 244.) ističe *kozje noge* ili *kozje navodnike* koji predstavljaju ove »navodnike« te ih kategorizira nepreporučenim nazivom u hrvatskome jeziku, ali ne ističe njemu prihvatljive terminološke istovrijednice.

Iako uvodi znakove za polunavodnike, Broz ih ne imenuje jer ih smatra podvrstom navodnika, a tako je sve do Cipe i Klaića (1944.) koji su prvi uspostavili polunavodnike kao znakove odvojene od navodnika. Polunavodnike prihvaća pravopis MH i MS (1960.) nakon kojega su ih usvojili svi kasniji hrvatski pravopisi.

Nisu pronađeni posebni nazivi za početni i završni navodnik u hrvatskome jeziku, ali jesu u srpskome, i to u Stanić-Moračić (1989.) – *uvodnik* za početni i *izvodnik* za završni navodnik.⁸ Tutavac (1971.: 45.) polunavodnike naziva *označnici*.

Može se reći da su izrazi polunavodnici i navodnici danas standardni nazivi, ali je neobično da hrvatski pravopisi ni ne pokušavaju imenovati različite vrste navodnika. Potreba za njihovim ponazivljenjem postoji jer se stručnjaci često moraju služiti zamjenskim i razgovornim izrazima „šestica“, „devetka“ i dr., a čak i gestikulirati. S druge strane, višestruki nazivi (prelomljeni, šiljasti, oštri i kutni »navodnici«)⁹ često dovode do nerazumijevanja, pa će se u ovome radu predložiti nazivlje za sve vrste navodničkih znakova imajući na umu nazivoslovnu prozirnost i druga načela.

⁸ Autori u svojoj knjizi *Jezičko pravopisni savetnik* rabe „navodnike“, ali ističu da se mogu zamijeniti crtom.

⁹ Naziv *kutni navodnici* je prevedenica engleskoga *angle quotation marks*, dok su *prelomljeni* i *oštri navodnici* manje rasprostranjeni i slabije prepoznatljivi u odnosu na *šiljaste navodnike*.

U svijetu programa za uređivanje teksta često se rabi naziv *smart quotes*. Doslovna prevedenica „pametni navodnici“ nije dobro odabrana jer u hrvatskome nema tradiciju, za razliku od „zaobljenih navodnika“. Naziv *smart quotes* u engleskome jeziku potekao je iz računalnoga žargona i činjenice da je programska podrška trebala biti „pametna“ da, ovisno o jeziku i pismu, prepozna položaj grafema i automatski ga zamijeni znakom odgovarajućim za dotični jezik. Iako je od prve pojave naziva „pametni navodnici“ u hrvatskome prošlo više od dva desetljeća, on se i dalje nije proširio izvan računalnoga područja i nema naznaka da bi se taj naziv mogao uskladiti s kroatističkom normom. Šteta što se računalni prilagoditelji (lokalizatori) odmah na početku prevođenja prvih Officea nisu više potrudili i pronašli prihvatljiviji, prepoznatljiviji i ispravniji naziv.

Predložit će se nazivlje ne samo za postojećih jedanaest povijesnih i suvremenih navodničkih i polunavodničkih znakova u hrvatskome jeziku nego i za svih postojećih 15 latiničnih razgodačnih znakova u unikodu s pomoću kojih se obilježava navod (vidi poglavlje Navodnički znakovi i unikod). Uz predložene nazive nalaze se službeni unikodni nazivi. Dva su nomenklatura modela prema kojima se prilazilo tvorbi nazivlja: prvi je onaj koji polazi od grafemskog opisa, čime se pridonosi visokoj prepoznatljivosti, ali s možebitnom kritikom žargonskoga utjecaja. Drugi je terminološki prozirniji i jezično standardniji, ali neologističan i manje prepoznatljiv. Vrijeme će pokazati koji će model strukovna zajednica prihvatiti.

Nomenklatura model koji polazi od grafemskog opisa koristi nazive koji nisu tvoreni u skladu s tradicijom u hrvatskome jeziku. Tako bi se naziv „gornji-6 navodnik“ trebao u duhu jezika nazvati „gornji navodnik u obliku brojke 6“ ili slično. Međutim, budući da je englesko nazivlje građeno iz računalne dimenzije, ono se ovdje kontekstualno preuzima ne implicirajući svoj normativni potencijal:

1. " [U+0022] – ravni navodnik (eng. *Quotation Mark*)
2. ' [U+0027] – ravni polunavodnik (eng. *Apostrophe, Apostrophe-Quote*)
3. « [U+00AB] – lijevo usmjereni šiljasti navodnik (eng. *Left-Pointing Double Angle Quotation Mark*)
4. » [U+00BB] – desno usmjereni šiljasti navodnik (eng. *Right-Pointing Double Angle Quotation Mark*)
5. ‹ [U+2039] – lijevo usmjereni šiljasti polunavodnik (eng. *Single Left-Pointing Angle Quotation Mark*)
6. › [U+203A] – desno usmjereni šiljasti polunavodnik (eng. *Single Right-Pointing Angle Quotation Mark*)
7. ” [U+201D] – gornji-9 navodnik (eng. *Right Double Quotation Mark*)
8. ’ [U+2019] – gornji-9 polunavodnik (eng. *Right Single Quotation Mark*)
9. “ [U+201C] – gornji-6 navodnik (eng. *Left Double Quotation Mark*)
10. ‘ [U+2018] – gornji-6 polunavodnik (eng. *Left Single Quotation Mark*)
11. „ [U+201E] – donji-9 navodnik (eng. *Double Low-9 Quotation Mark*)
12. , [U+201A] – donji-9 polunavodnik (eng. *Single Low-9 Quotation Mark*)

13. “ [U+201F] – zrcalni gornji-9 navodnik (eng. *Double High-Reversed-9 Quotation Mark*)
14. ‘ [U+201B] – zrcalni gornji-9 polunavodnik (eng. *Single High-Reversed-9 Quotation Mark*)
15. „ [U+2E42] – zrcalni donji-9 navodnik (eng. *Low-Reversed-9 Quotation Mark*)

Nomenklaturni model koji polazi od terminološke prozirnosti prema strukturi: (obrnuti) gornji/donji lijevi/desni zaobljeni/ravni/šiljasti (polu)navodnik:

1. " [U+0022] – ravni navodnik (eng. *Quotation Mark*)
2. ' [U+0027] – ravni polunavodnik (eng. *Apostrophe, Apostrophe-Quote*)
3. « [U+00AB] – lijevi šiljasti navodnik (eng. *Left-Pointing Double Angle Quotation Mark*)
4. » [U+00BB] – desni šiljasti navodnik (eng. *Right-Pointing Double Angle Quotation Mark*)
5. ‹ [U+2039] – lijevi šiljasti polunavodnik (eng. *Single Left-Pointing Angle Quotation Mark*)
6. › [U+203A] – desni šiljasti polunavodnik (eng. *Single Right-Pointing Angle Quotation Mark*)
7. ” [U+201D] – gornji desni navodnik (eng. *Right Double Quotation Mark*)
8. ’ [U+2019] – gornji desni polunavodnik (eng. *Right Single Quotation Mark*)
9. “ [U+201C] – gornji lijevi navodnik (eng. *Left Double Quotation Mark*)
10. ‘ [U+2018] – gornji lijevi polunavodnik (eng. *Left Single Quotation Mark*)
11. „ [U+201E] – donji desni navodnik (eng. *Double Low-9 Quotation Mark*)
12. , [U+201A] – donji desni polunavodnik (eng. *Single Low-9 Quotation Mark*)
13. “ [U+201F] – obrnuti gornji lijevi navodnik (eng. *Double High-Reversed-9 Quotation Mark*)
14. ‘ [U+201B] – obrnuti gornji lijevi polunavodnik (eng. *Single High-Reversed-9 Quotation Mark*)
15. „ [U+2E42] – obrnuti donji lijevi navodnik ili kraće donji lijevi navodnik (eng. *Low-Reversed-9 Quotation Mark*)

Zanimljivo je istaknuti i tzv. dvostruke navodnike o kojima je pisano u Stojanov (2016.) i koji imaju potvrdu u starijoj hrvatskoj književnosti. Osim Cipre i Klaića (1944.: 111.) i Simeona (1969.: 888.)¹⁰, koji ih nazivaju *dvostrukim navodnicima*, nije nađena druga potvrda u hrvatskoj literaturi.¹¹ Čini se da bi prikladniji naziv za njih mogao biti *udvostručeni navodnici*.

Usputno se spominje i nastojanje srpskih jezikoslovaca u ponazivljenju različitih oblika navodnika: prvi srpski pravopis koji pokušava urediti nazivlje jest školsko

¹⁰ Simeon kada oprimjeruje navodnike koristi navodnike iz MH i MS (1960.) – »navodnicik i ,polunavodnici?.

¹¹ Srpski pravopis (2010.) dopušta takvo pisanje radi isticanja navoda unutar navoda.

izdanje pravopisa Matice srpske autora Pešikana, Jerkovića i Pižurice iz 1993. i 2006. koji ističu *resičaste* navodnike za sve oblike „navodnike“, dok se »šiljasti« nazivaju *uglastim*, a spominju se i nazivi *dvojni zarez*, *dvojni apostrof* te *izvrnuti dvojni apostrof*.

Jezično planiranje i navodnici

Pravopisoslovni kriteriji moraju biti jasni da bi se norma uskladila, osobito na visokoškolskoj razini opisa hrvatskoga pisanja. U želji da se doprinese kroatističkomu normiranju navodničkih znakova, opisuje se sedam kriterija prema kojima se uspostavlja navodničko i polunavodničko vrednovanje. Prilagođeni su ponajprije za problematiku odabira različitih tipova navodničkih znakova. Za potrebe ovoga istraživanja svi su uspostavljeni kriteriji ravnopravno ocijenjeni, iako među njima postoji odnos nadređenosti. Kakav je točno njihov odnos, otvoreno je i temeljno metodološko pitanje (kao uostalom i za svako drugo znanstveno istraživanje) te ovisi o brojnim čimbenicima. Tako se i u ovome radu drži da je jedan među njima važniji (čak i u odnosu na kriterij pravopisne tradicije), a to je kriterij pod rednim brojem 4 (kriterij čitljivosti) koji ocjenjuje navodničke znakove prema psiholingvističkome gledištu brzine i kvalitete čitanja. Iako se smatra kvalitativno najvažnijim, kvantitativno je izjednačen s preostalim šest kriterija.

Ocjenjivanje je bilježeno pomoću vrijednosti +. Važno je naglasiti da ocjenjivanje svih kriterija nije isključivo u rukama kroatističkonormativističke struke. Četvrti kriterij („čitljivost“) tiče se psiholingvističke, a peti („tipografska estetičnost“) tipografa.

Cilj tih kriterija nije nužno ponuditi gotova rješenja ili preporučeni oblik, nego metodološki istražiti pitanje pisanja navodničkih znakova te istaknuti jezikopisne kriterije.

Među navodničkim znakovima koji se ocjenjuju nalaze se „navodnici“, „navodnici“, »navodnici« i „navodnici“ te 'polunavodnici', ,polunavodnici', ,polunavodnici' i 'polunavodnici'. "Navodnici" su izvan promišljanja jer je posve nesporno da su i oni navodnički znakovi, ali samo u određenim kontekstima zbog čega bi se svakako trebali navoditi u pravopisnome priručniku.

1. Prvi je kriterij *pravopisne tradicije i kontinuiteta*. Tradicionalnim grafemima smatraju se oblici koji se normiraju u hrvatskim pravopisnim knjigama dulje od 50 godina. Ovdje bi pobijedili „navodnici“ (a iza njih dolazili bi »navodnici«). Niti jedan polunavodnički par ne zadovoljava ovaj kriterij.
2. Drugi je kriterij *čestotnosti* koji ocjenjuje uvriježene oblike u odnosu na one manje čestotne. Prema ovome kriteriju najbolje bi prošli angloamerički „navodnici“ koji prevladavaju zbog tiskanoga medija.
3. Treći je kriterij *prozirnosti*. Prozirnost se odnosi na grafičku analognost između navodnika i polunavodnika. Prozirno je kada se iz oblika navodnika može pretpostaviti oblik polunavodnika, i obrnuto. Ovdje oblici ,polunavodnika' i

- 'polunavodnika' ne dobivaju ocjenu jer se u hrvatskome ne rabe ovi „navodnici“, dok se "navodnici" opisuju u samo jednoj pravopisnoj knjizi (Cipra-Klaić, 1944.).
4. Četvrti je kriterij *čitljivosti* i odnosi se na pretpostavku o rezultatima još uvijek neprovedenoga psiholingvističkog istraživanja koje bi trebalo kvantificirati i raščlaniti pojam čitljivosti teksta s pomoću različitih navodničkih znakova, i to na različitim medijima (papir i zaslon), s različitim oblicima (tip fonta) i s raznolikom ispitnom skupinom. Iako takvo istraživanje nije provedeno, pretpostavit će se da je bolja čitljivost i raspoznatljivost navodničkih znakova kada se nalaze na istoj visini u retku i zbog čega "navodnici" i »navodnici« dobivaju bolju ocjenu.
 5. Peti je kriterij *tipografske estetičnosti* o kojemu se govorilo u trećemu poglavlju gdje je zrcalni model za neke navodničke parove lošiji odabir u odnosu na zaokrenuti model prema kriteriju tipografske, znakovničke i grafičke razmjernosti (proporcionalnosti) i simetričnosti. Prema njemu jedino njemački „navodnici“ i ‚polunavodnici‘ ne dobivaju ocjenu za tipografsku estetičnost, dok svi drugi „bolje vizualno zatvaraju cjelinu“.
 6. Šesti je kriterij *računalne prihvaćenosti* o kojemu se govori u četvrtome poglavlju. Uzimajući u obzir zatečeno stanje u lokaliziranome softveru Microsoftova Officea, kojim se služi većina hrvatskih korisnika, njemački „navodnici“ ovdje jedini dobivaju ocjenu.
 7. Sedmi je kriterij *razlikovnosti*. On ocjenjuje one znakove koji su razlikovni u odnosu na bliske znakove zareza i izostavnika. Ovdje ocjenu dobivaju svi osim ‚polunavodnika‘.

Tablica 1. Ocjenjivanje tipova navodničkih i polunavodničkih parova prema sedam kriterija

	„navodnici“	„navodnici“	»navodnici«	„navodnici“	'polunavodnici'	'polunavodnici'	'polunavodnici'	'polunavodnici'
pravopisna tradicija		+	+					
čestotnost	+							
prozirnost	+	+	+	+		+		+
čitljivost	+		+					
tipografska estetičnost	+		+	+	+	+		+
računalna prihvaćenost		+						
razlikovnost	+	+	+	+	+		+	+
	5	4	5	3	2	2	1	3

Najvišom su ocjenom ocijenjeni parovi navodničkih znakova "navodnici" i »navodnici«, odnosno ‚polunavodnici‘.

Visoko ocijenjeni angloamerički “navodnici” mnogima mogu zasmetati kao prijedlog kroatističke norme zbog isključivoga razloga jer su se pojavili zadnji i kao rezultat nebrige¹² za pisanu jezičnu normu, a ne svjesne odluke stručnjaka. Pravo je pitanje zašto su tiskana izdanja vodećih medijskih tvrtki u Hrvatskoj Europapress Holdinga (EPH) i Styria Media grupe prevladavajuće naklonjena angloameričkim navodnicima? Jedini je odgovor što najraširenija aplikacija za obradu teksta, u kojoj se ostvaruju novinski tekstovi, Microsoft Word, u lokalizacijskoj inačici za engleski jezik upravo te navodnike ima postavljene za zadane oblike. Da je hrvatska lokalizacijska inačica raširenija među novinarima i uredništvima, koristili bi se njemački oblici. To se može poduprijeti i tvrdnjom da se kod pojedinih kolumnista pronalaze njemački navodnici iz čega se zaključuje da oni na privatnim računalima rabe hrvatsku inačicu MS Worda. Upravo zbog toga softverskog razloga raširenosti engleskih navodnika u tiskanim hrvatskim medijima, drži se da ih je pravopis Badurina-Marković-Mićanović (2007.) podupro i učinio službenima prvi put u hrvatskoj pravopisnoj tradiciji.

Zaključak o prevladavajućoj engleskoj, a ne hrvatskoj lokalizacijskoj inačici MS Worda govori sam za sebe o određenim kroatističkim problemima i izazovima te jasno dokazuje da zaziranje od hrvatskoga informatičkog nazivlja vodi čak i usvajanju engleskih pravopisnih oblika u hrvatski jezik. Danas, kada je postavljanje hrvatskoga jezičnog paketa za MS Word besplatno, nema razloga izbjegavati prevedeno sučelje i prilagođene izbornike koje nudi MS Word vezano za automatizaciju pisanja navodničkih znakova. Taj primjer nedvojbeno dokazuje utjecaj i važnost postavljanja hrvatskoga jezičnog paketa u suvremenim aplikacijama za obradu teksta jer se upravo preko njih širi javni pisani jezik. Nadalje, pokazuje se da lokalizacijske tvrtke moraju u većoj mjeri surađivati s kroatističkom strukom jer njihov rad ima važan i dugoročan utjecaj na razvoj jezika. Jednako je bitna povezanost računalnih jezičnih provjernika i opće razine pravopisne pismenosti. Pravopisi čija pravopisna rješenja budu zadano podržana u popularnim provjernicima, kao onima što ih nudi MS Word, zacijelo će imati veću prihvaćenost.

Zaključak

Nakon Portada i Stojanov (2009.) te Stojanov (2015.) i opisa crtnih znakova, ovaj rad istražuje navodnike kao drugu stranu para razgodačkih znakova koji odstupaju od odnosa jednoga znaka za jedno (unikodno) značenje. Navodnici imaju višestruke

¹² Gluhak (2009.: 446) govori o *neznanju* hrvatskih korisnika pri odabiru navodničkih znakova: „Hrvatska grafička tradicija ustalila se na tome da su navodnici ovakvi: »navodnici« ili „navodnici“. Pod utjecajem neznanja kakvi navodnici trebaju biti i nepoznavanja načina kako se u piscim računalnim programima navodnici prilagođavaju korisničkim potrebama – danas se pojavljuju uglavnom dva otklona od toga: *engleski* navodnici, to jest “navodnici”, te *ruski* navodnici, to jest «navodnici».“ [Svi kurzivi vjerno su preneseni iz izvornika, napomena T. S.]

grafeme (točnije, osam) za jedno značenje, dok crte imaju najčešće dva grafema (kraća i duža središnja crta) sa čak 11 značenja.

O navodnicima se u hrvatskome jeziku vrlo malo pisalo, a po mnogim su značajkama zanimljivi znakovi za metodološko, sociolingvističko, jezičnonormativno, komunikološko i jezičnopovijesno proučavanje. Hrvatska tradicija normiranja navodničkih znakova u vidu pravopisnih knjiga izrazito je bogata – pravopisni priručnici tiskani nakon 2000. normiraju čak osam navodničkih i šest polunavodničkih parova, odnosno šest od ukupno osam unikodnih navodničkih grafema i svih sedam unikodnih polunavodničkih grafema. Takva se šarolikost nije očekivala, osobito stoga što prije nije postojao navodnički standard u hrvatskome jeziku koji je uspio istrajati u kontinuitetu od čak 150 godina (od 1779. do 1929.). Dugo razdoblje pravopisne stabilnosti i standardnosti zamijenjeno je razdobljem u kojemu je svaka autorska skupina radila po svome i u kojemu su se događali slučajevi izmišljanja navodničkih razgodaka te ozbiljnih sadržajnih ili tipografskih pogrešaka, a što se ne očekuje u normativnom, pravopisnom priručniku. Takvo stanje rezultiralo je nizom današnjih nesporazuma i nerazumijevanja vezano za pisanje navodničkih znakova, a od kojih se ističe samo dio:

1. Nepostojanje dogovora o pisanju navodničkih znakova.
2. Vjerovanje dijela stručne i šire javnosti u ideju postojanja *tradicionalnih hrvatskih „navodnika”*, iako oni datiraju tek od 1930. do početka Drugoga svjetskoga rata te od 1971. naovamo, dok „navodnici“ imaju 150-godišnju neprekinutu tradiciju.
3. Vjerovanje da oblik navodnika kakav se zapisuje u rukopisu predstavlja važan argument za normiranje navodnika za tiskani i tipkani tekst.
4. Posve nerazvijeno nazivlje navodničkih znakova.
5. Razmimoilaženje navodničkih grafema u hrvatskoj lokalizaciji MS Officea u odnosu na preporučene navodnike za školsku uporabu u Republici Hrvatskoj.
6. Nepridržavanje tiskanih medija u vezi s pravilima pisanja navodničkih znakova u hrvatskim pravopisnim priručnicima (upotreba angloameričkih navodnika i pisanje polunavodnika umjesto navodnika).
7. Slabo opisana poglavlja sa značenjima i uporabom navodničkih znakova u suvremenim hrvatskim pravopisnim knjigama (pravila bi trebala biti bogatija radi iscrpnosti, a ne ogoljena radi gospodarnosti opisa).
8. Pravila upotrebe navodničkih znakova trebala bi biti razvrstana u poglavlju o navođenju, a ne razmještena na različitim mjestima (npr. u poglavlju s navodnicima, polunavodnicima, crticama, posebnim tipovima slova itd.).¹³

¹³ Pravopis Matice hrvatske ističe pravilo pisanja navodnika u značenju nadimaka (npr. Blaž »Baka« Slišković) u poglavlju s pisanjem imena, a koje se ni ne spominje u matičnome poglavlju o navodnicima (BMM, 2007., str. 151.).

9. Inoviranje oblika navodničkih razgodaka koji ne postoje čak ni u sustavu unikod ili uspostavljanje norme pisanja koje nema uporište u praksi.
10. Upotreba navodničkih znakova u pravopisnim priručnicima u značenjima koja su bila propuštena da se opišu pravilima.
11. Nedovoljno uključivanje psiholingvisti i tipografa u odlučivanje o pisanju navodničkih znakova.

Predlažu se dva nomenklatura modela za nazivoslovno normiranje svih postojećih navodničkih znakova (a ne samo znakova koji su se rabili ili se još uvijek rabe u hrvatskome jeziku): jedan koji polazi od grafičkoga grafemskog opisa i drugi koji polazi od nazivoslovne prozirnosti.

Na temelju više gledišta o pisanju navodničkih znakova u hrvatskome jeziku i utvrđivanja nezadovoljavajućega stanja hrvatske norme na metodološkoj, obličnoj, nazivoslovnoj i značenjskoj razini, stručnoj i znanstvenoj javnosti upućuju se tri prijedloga za normu hrvatskoga jezika vezano za pisanje navodnika i polunavodnika.

Prvi je prijedlog koji argumentu tradicije daje prednost čime se „navodnicima“ daje normativno prvenstvo.

Drugi prijedlog kompromisno dopušta većinu suvremenih navodničkih i polunavodničkih znakova nalik na pravopis MH, ali sustavnije i potpunije („ “ | , ‘ | „ ” | | , ’ | “ ” | ‘ ’ | » « | < | " " | ' ').

Treći prijedlog gradi rješenje na temelju sedam uspostavljenih kriterija pri kojemu “navodnici”, »navodnici« i ‘polunavodnici’ dobivaju najvišu ocjenu među svim navodničkim znakovima.

Temeljni zaključak o navodničkim oblicima jest sljedeći: pravopisci nisu jedini koji bi trebali odlučivati o tipu ili izgledu navodničkih znakova. Navodnici se jezikoslovaca tiču isključivo sadržajno i odlučuju o tome koji se dio teksta stavlja u navodnike. Tipografa se tiče estetika, računalaca tehnološka strana, pedagoga i učitelja primjenjivost u školama, a o tipu bi navodnika zapravo meritorno trebali razmišljati – psiholingvisti. Uloga je navodnika isticanje teksta, a ono se izravno tiče brzine i kvalitete čitanja. Što je neki navodnički par čitljiviji i razlikovniji (tj. što se brže i lakše vizualno raspoznaje od ostatka teksta), to je on bolji.

Iako se to čini posve utopijski, smatra se da bi navodničke znakove trebalo normirati u koordinaciji s drugim europskim normativnim središtima na međunarodnoj razini. Postojanje sedam navodničkih praksa pisanja razgodaka u europskim jezicima pokazatelj je pogrešnoga mjesta u kojemu jezici traže svoj identitet i prepoznatljivost, odnosno dokaz je nedostatka europske normativističke suradnje i međunarodne standardizacije.

Literatura

- Babić, Stjepan; Finka, Božidar; Moguš, Milan, Hrvatski pravopis, Zagreb, ¹1971. Zabranjen, pretisci: London, 1972. i 1984.; Zagreb, 1990.; Zagreb, ²1994., ³1995., ⁴1996., ⁵2000., ⁶2002., ⁷2003., ⁸2004., ⁹2006.
- Babić, Stjepan; Ham, Sanda; Moguš, Milan, Hrvatski školski pravopis, Zagreb, ¹2005, ²2008., ³2009., ⁴2012.
- Babukić, Vjekoslav, Ilirska slovnica, Zagreb, 1854., pretisak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2014.
- Bežen, Ante; Reberski, Siniša, Početno pisanje na hrvatskome jeziku, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2014.
- [BMM]: Badurina, Lada; Marković, Ivan; Mićanović, Krešimir, Hrvatski pravopis, Zagreb, ¹2007, ²2008.
- Boranić, Dragutin (priredio), Dra Ivana Broza Hrvatski pravopis, Zagreb, ³1904.
- Brodnjak, Vladimir, Rječnik razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika, priredio Ivo Klarić, Školske novine, Zagreb, 1992.
- Broz, Ivan, Hrvatski pravopis, Zagreb, ¹1892, ²1893., pretisak prvoga izdanja: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2014.
- Cipra, Franjo; Klaić, Adolf Bratoljub (uz suradnju članova Ureda za hrvatski jezik), 1944., Hrvatski pravopis, Zagreb, pretisak: Hrvatski korijenski pravopis, Zagreb, 1992.
- Divković, Mirko, 1880., Nauka o izreci za školu, Zagreb.
- Gavazzi, Artur, 1921., Pravopisni rječnik s pravopisnim pravilima, drugo izdanje, Zagreb. (Anonimno izdanje pripisano Arturu Gavazziju, priredio njegov sin Milovan Gavazzi.)
- Gluhak, Alemko, 2009., Grafički »anglicizmi« u knj. ije/e/je/i : Jezični varijeteti i nacionalni identiteti : Prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini, uredili Lada Badurina, Ivo Pranjković i Josip Silić. Disput, Zagreb, str. 432. – 455.
- Grečl, Domagoj, 1987., Osnove pravilnoga pisanja, NIGRO zadružna štampa, OOUR Izdavačka djelatnost, Zagreb.
- Guberina, Petar; Krstić, Kruno, 1940., Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika, Izdanje Matice hrvatske, Zagreb.
- [IHJJ inačica za javnu raspravu], 2013., Hrvatski pravopis, glavni urednik Željko Jozić, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb. (Dokument je moguće preuzeti na stranici internetske pismohrane: <https://web.archive.org/web/20130418221602/http://pravopis.hr/pravopisna-pravila.php>.)
- [IHJJ završna inačica], 2013., Hrvatski pravopis, glavni urednik Željko Jozić, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
- Janović, Tomislav, 2013., Citiranje, parafraziranje i upućivanje na izvore u akademskim radovima, skripta, Manualia (mrežno izdanje), sv. 12., Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb. https://www.hrstud.unizg.hr/images/50014310/Citiranje_parafraziranje_i_upucivanje_na_izvor_e_skripta.pdf
- Jezični priručnik Coca-Cole HBC Hrvatska – Hrvatski jezik u poslovnoj komunikaciji, 2012., pripremili Lana Hudeček i Maja Matković u suradnji s Igorom Čutukom, Coca-Cola HBC Hrvatska d.o.o., Zagreb.

- Jonke, Ljudevit, 1965., Književni jezik u teoriji i praksi, drugo, prošireno izdanje, Znanje, Zagreb.
- Kratki navuk za pravopiszanye horvatzsko za pòtrebnozt nàrodnih skol (Einleitung zur croatischen Rechtschreibung zum Gebrauche der Nationalschulen im Königreiche Kroatien), Budim, 1779., pretilsak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslavlje, Zagreb, 2003.
- Mesaroš, Franjo Arpad, 1971., Grafička enciklopedija, Tehnička knjiga, Zagreb.
- [MH i MS]: Pravopisna komisija (prir. Ljudevit Jonke – Mihailo Stevanović), Pravopis hrvatskosrpskoga jezika, školsko izdanje, Zagreb – Novi Sad, ¹1960.
- Naputchenye za horvatzki prav chteti y piszati, Budim, ¹1808., pretilsak: Zabok – Donja Stubica, 2004.
- Olson, David R.; Oatley, Keith, 2014., The Quotation Theory of Writing. Written Communication. January 2014., god. 31, br. 1, str. 4. – 26.
- Oraić Tolić, Dubravka, 2011., Akademsko pismo, Naklada Ljevak, Zagreb.
- Partaš, Josip, 1850., Pravopis jezika ilirskoga, pretilsak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslavlje, Zagreb, 2002.
- Pešikan, Mitar; Jerković, Jovan; Pižurica, Mato, ¹1993., Pravopis srpskoga jezika, Matica srpska, Novi Sad.
- Pešikan, Mitar; Jerković, Jovan; Pižurica, Mato, 2006., Pravopis srpskoga jezika, Školsko izdanje, Matica srpska, Novi Sad.
- Portada, Tomislav; Stojanov, Tomislav, 2009., O vodoravnim crticama u hrvatskome pravopisu, Filologija, god. 52., str. 91. – 120.
- Pravopisno uputstvo za sve osnovne, srednje i stručne škole Kraljevine S. H. S s kratkim tumačenjem i objašnjenjem, Zagreb, 1929.
- Sapunar Knežević, Andrea; Togonal, Marijana, 2012., Hrvatski jezik i mediji, Kolo, 5. – 6., Tema broja: Položaj hrvatskoga jezika – jučer, danas, sutra, Matica hrvatska, Zagreb.
- Simeon, Rikard, 1969., Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, Matica hrvatska, Zagreb.
- [SANU]: Slovenski pravopis, 2001., Urednički odbor: Jože Toporišić i sur., Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana.
- Stanić, Milija; Moračić, Damijan, 1989., Jezičko pravopisni savetnik, Naučna knjiga, Beograd.
- Starčević, Šime, 1812., Nova ricsoslovica iliricska : vojnickoj mladosti krajicsnoj poklonjena, pretilsak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslavlje, Zagreb, 2002. (Biblioteka Pretisci, knj. 2.)
- Stojanov, Tomislav, 2015., Jezičnopovijesni i računalnojezikoslalni aspekti opisa i normiranja pisanja vodoravnih crta u hrvatskome jeziku, Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslavlje, god. 41., br. 1., str. 127. – 161.
- Stojanov, Tomislav, 2016., Dijakronijski aspekti pisanja navodnika i polunavodnika u hrvatskome jeziku, rad u postupku recenziranja.
- Šarić, Ljiljana; Wittschen, Wiebke, 2008., Rječnik sinonima hrvatskoga jezika, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.

The Unicode Standard 8.0 – The Core Specification, ed. by Allen et al., Unicode Consortium.
<http://www.unicode.org/versions/Unicode8.0.0/UnicodeStandard-8.0.pdf>

Tutavac, Pero, 1971., *Pravopis hrvatskoga jezika*, priručno izdanje, Naklada Svitlenik, Buenos Aires.

Uputjenje k'slavonskomu pravopisanju za potrebu narodnih ucionicah u Kraljestvu Slavonie (Anleitung zur slawonischen Rechtschreibung zum Gebrauche der Nationalschulen in dem Königreiche Slawonien), Budim (Ofen), 1779., pripisan Antunu Mandiću, pretisak: Osijek, 1998.

Vitanović, Josip, 1872., *Slovnica hèrvatskoga jezika za nižu realku*, Osèk.

Volarić, Fran, 1954., *Ilirska slovnica za početne učionice*, Trst.

Žagar, Mateo, 2007., *Grafolingvistika srednjovjekovnih tekstova*, Matica hrvatska. Biblioteka Theoria, Zagreb.

Sažetak

Tomislav Stojanov, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb

UDK 81'35, izvorni znanstveni rad

primljen 3. ožujka 2016., prihvaćen za tisak 2. svibnja 2016.

Synchronic aspect of writing and standardization of single and double quotation marks in the Croatian language

A paper on synchronic aspects of writing and standardization of single and double quotation marks is the second and final part of the study on quotation characters in the Croatian language.

Quotation marks are examined from three research perspectives: the orthographic and sociolinguistic perspective, the linguographic and computational perspective, as well as the terminological perspective.

Of the thirty characters in five punctuation subcategories with the feature of a quotation mark in the Unicode system, fifteen of them are Latinic (8 quotation marks and 7 single quotation marks). Croatian orthographic books use six of eight quotation marks (, „ » « ” " plus two graphemes that do not exist in Unicode) and all seven single quotation marks (‘ ’ ‘ ’ ‹ plus one other non-standardized grapheme).

Two models of nomenclature for the terminological norming of all existing quotation marks are suggested (not only for signs that have been used or are still used in the Croatian language): one that is founded in a graphic, graphemic description, and one that is founded in terminological transparency.

In place of a discussion on the choice of graphemes in the Croatian linguistic norm, all relevant quotation marks and single quotation marks are evaluated by seven criteria (orthographic tradition and continuity, frequency, transparency, legibility, typographic aesthetics, computational acceptance, and distinctiveness), and three normative models are suggested for the Croatian graphemic standard for quotation marks.